

REPERTORIUL RELIEFURILOR DE TERACOTĂ ROMANE DIN DACIA

*Silviu Ene**

Abstract: *The terracotta reliefs are a tradition taken by the Romans from the Etruscans and Greeks. In principle, a relief was a votive offer of burnt clay, painted, of small and medium size, having on one or more sides holes to be sometimes fixed on the walls. But there are examples of considerable size, which adorn the walls of temples and private homes. Among the most famous reliefs in the Greco-Roman world are those discovered at Lokroi Epizephyrioi, made in a local workshop and dedicated to chthonic deities (Hades and Persephone, and so on). In Dacia only 12 plates were discovered, all small in size. They are divided into two major types of representatives: religious and domestic.*

Keywords: terracotta reliefs, Dacia, Apulum, Polybius, Romula

Reliefurile de teracotă reprezintă o tradiție preluată de romani de la etrusci și greci. În principiu, un relief era o ofertă votivă de lut ars, pictată, de dimensiuni mici și medii, având pe una sau mai multe laturi orificii pentru a fi uneori fixate pe pereți. Însă existau și exemplare de dimensiuni apreciabile, care împodobeau pereții templelor și a caselor private¹.

O dată ce au fost cucerite orașele grecești din Italia, apar la Roma și primele opere de artă grecească. *Polybius* este unul din scriitorii antici care povestește în opera sa, despre jefuirea Siracuzei (211 a. Chr.) și transportarea operelor de artă la Roma². Tot acest aflux de artă greacă a deschis apetitul romanilor către cultura greacă, după cum aflăm din scrisorile lui *Cicero* către *Pomponius Atticus*. Într-una din ele, el îl roagă pe prietenul său să-i procure din Grecia diferite piese, pentru a-și decora vila sa din Toscana, mai ales pentru un *gymnasium*, pe care îl construiește după tradiția greacă. În lista sa, pe lângă câteva herme și câteva statui din marmură megariană, se numără și câteva reliefuri de teracotă³.

Printre cele mai cunoscute reliefuri din lumea greco-romană sunt cele descoperite la *Lokroi Epizephyrioi* (*Regio III Lucania et Brutium*, azi Locri, Italia), făcute într-un atelier local și dedicate divinităților cthonice (*Hades* și *Persephona*,

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, str. Henri Coandă, nr. 11, e-mail: enesilviu19@gmail.com.

¹ *EAA VII*, s.v. *Terracotta*, p. 734.

² Rüpke 2007, p. 192.

³ Cicero, *Epistulae ad Atticum*, IX, 10, 13.

etc.)⁴. Un alt grup interesant de reliefuri sunt și cele din *Milos* (Grecia), care reprezintă figuri și scene mitologice, datate între 475-440 a. Chr.⁵. Și nu în ultimul rând, reliefurile descoperite în templul dedicat zeiței *Artemis Orthia* din Sparta, datate în secolele VII-VI a. Chr, care reprezentau animale și scene mitologice⁶.

În Dacia au fost descoperite doar 12 reliefuri de teracotă, toate de dimensiuni mici. Ele sunt împărțite în două mari tipuri de reprezentări: religioase și domestice. Marea majoritate a lor au fost găsite în contexte care nu pot aduce nimic nou cu privire la utilitatea lor, sau la o datare mai restrânsă decât secolele II-III p. Chr.. Cu toate acestea, putem să speculăm că mai toate erau agățate de pereții unor încăperi. Așa cum este cazul unei plăcuțe de la *Apulum* care înfățișează un *thiasos*, descoperită în sanctuarul lui *Liber Pater*⁷. O singură excepție ar putea fi la această regulă. Este vorba de un tipar, descoperit tot la *Apulum*, într-un context necunoscut. El era folosit pentru turnarea plăcuțelor inscripționate cu o urare de Anul Nou, care la rândul lor erau dăruite apropiaților cu acea ocazie⁸.

Am inclus în această categorie 12 piese de formă patrulateră sau neregulată, cu diferite reprezentări: 6 cu divinități, 1 scenă religioasă, 1 scenă cotidiană, 1 inscripție și 3 fragmente. Pentru divinități am folosit același sistem de încadrare tipologică, utilizat și în cazul statuetelor.

Cea mai importantă zeitate masculină modelată pe plăcuțe este *Bacchus* zeul vinului. Pe un tipar de plăcuță descoperit la Cristești (nr. cat. 1) este reprezentat în picioare, nud, ținând cu mâna stângă un *thyrsos* și vărsând vin dintr-o patera deasupra unui altar. Piesa poate fi încadrată în Tipul I – *Bacchus singur (eventual cu pantera)*, nefiind angajat într-o acțiune particulară, Subtipul A – *Bacchus tânăr stând în picioare, Varianta 1 – Nud*⁹.

Și Cavalerii Danubieni apar pe un fragment de tipar, descoperit la *Sucidava* (nr. cat. 2), din care se mai distinge copita unui cal ridicată deasupra unei figuri masculine căzute la pământ. Piesa copiază probabil un original din plumb sau bronz¹⁰.

Venus este figurată pe un singur tipar descoperit la *Ulpia Traina Sarmizegetusa* (nr. cat. 3), într-o scenă des întâlnită pe statuete, în picioare, încadrată de două colonete, seminudă, storcându-și cu ambele mâini șuvițele de apă, încadrabilă ușor în Tipul III – *Venus, în picioare, seminudă*, Subtipul A – *Anadyomene*¹¹. În partea superioară piesa este perforată, probabil pentru a fi ținută împreună cu alte tipare, sugerând un meșter itinerant.

⁴ EAA VII, s.v. *Terracotta*, p. 734

⁵ EAA IV, s.v. *Melici Rilievi*, p. 1020.

⁶ EAA VII, s.v. *Sparta*, p. 200

⁷ Diaconescu 1999-2000, p. 245-274.

⁸ Moga 1978, p. 166.

⁹ LIMC III/1, s.v. *Bacchus*, p. 542.

¹⁰ Tudor 1969, Tudor 1976.

¹¹ LIMC VIII/1, s.v. *Venus*, p. 202.

Zeița nopții și a magiei, *Hekate*, apare în forma *triformis* pe un tipar fragmentar de la *Sucidava* (nr. cat. 4), cu un bici, o făclie și un cuțit în fiecare mână. Aparține Tipului II – *Hekate triformis*, Subtipul A – *Hekate cu trei corpuri*, Varianta 5) – *Hekate în bronzurile romane*¹².

O apariție interesantă este cea a Muzei imnului sacru și a poeziei, *Polymnia* care este reprezentată pe un tipar de mari dimensiuni, descoperit la *Apulum* (nr. cat. 5) sprijinindu-se de un trunchi de copac tăiat.

Tot de la *Apulum*, din sanctuarul lui *Liber Pater*, provine o plăcuță reprezentând un *thiasos* în care apare un Satyr și o Menadă, care dansează în planul central, acompaniați de alți participanți în plan secundar; piesa se încadrează în Tipul III – *Roman*, Subtipul C – *Menadă în Thiasos*¹³.

În ceea ce privește exemplarele cu reprezentări de scene, am întâlnit două piese, una trei sferturi fragmentară, descoperită la *Romula* (nr. cat. 7), în care apar două personaje într-o scenă de libație. A doua este descoperită într-un atelier ceramic de la Slăveni (nr. cat. 8) și ne prezintă chiar o scenă cotidiană dintr-un atelier. O piesă interesantă este un tipar descoperit la *Apulum* (nr. cat. 9), a cărui utilitate este încă dezbătută. Tiparul este incizat cu o inscripție specifică sărbătorilor de Anul Nou și era folosită pentru turnarea plăcuțelor de lut sau la decorarea pâinilor, care erau mai apoi dăruite ca “felicitări” de Anul Nou. Am catalogat și trei fragmente de plăcuțe (nr. cat 10-12), din care ultima este importantă datorită contextului arheologic, fiind găsită împreună cu nr. 8, (putând fi un fragment din ea), reprezentând un posibil cuptor.

1¹⁴. BACHUS, tipar – (Fig. 2/a).

Tipul I – *Bacchus singur (eventual cu pantera), nefiind angajat într-o acțiune particulară*, Subtipul A – *Bacchus tânăr stând în picioare*, Varianta 1 – *Nud*.

Cristești, jud. Mureș, descoperit în interiorul așezării civile.

MJM, inv. 550

Bibliografie: Pop 1972, p. 176, nr. 1; Ungurean 2008, p. 164, nr. 88; Man 2010, p. 102, nr. 5, pl. 2/3; Man 2011, p. 150, nr. 3, pl. XCI/3.

¹² LIMC VI/1, s.v. *Hekate*, p. 1001.

¹³ LIMC VIII/1, s.v. *Mainades*, p. 795.

¹⁴ Fiecare piesă a catalogului a fost înregistrată în funcție de următorul model (în măsura în care am găsit informațiile necesare în publicațiile cercetate): trimiterea la planșă, întruchipare, încadrare tipologică, tip, locul descoperirii, contextul și anul descoperirii, instituția deținătoare și numărul de inventar, referințe bibliografice, stare de conservare, dimensiuni, pastă, descriere, datarea. Descrierea pieselor s-a efectuat din poziția lor, nu din punctul de privire al privitorului, în cazul tiparelor descrierea fiind făcută după mulaj. Abrevierile folosite în catalog sunt: Pl. = trimiterea către planșă; h = înălțime; L = lungime; l = lățime; gr = grosime; d = diametru; inv = număr de inventar; LN = Locație Necunoscută; IAB = Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București; MAS = Muzeul de Arheologie, Sarmizegetusa; MJERG = Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș; MJM = Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș; MNB = Muzeul Național Brukenthal; MNUAI = Muzeul Național al Unirii Alba Iulia; MO = Muzeul Olteniei, Craiova; MR = Muzeul Romanaiului, Caracal.

Fragmentară, latura inferioară a tiparului a fost distrusă;

Păstrat: h = 10 cm, l = 7,8 cm.

Din pastă fină, de culoare brun-roșcată;

Tipar folosit pentru turnarea plăcuțelor înfățișându-l pe *Bacchus*, încadrat de două colonete care susțin un capitel, copiind înfățișarea unui templu. Zeul este redat în picioare nud, mai mult schematizat, el ține în mâna stângă ridicată *thyrsos*-ul și în cealaltă o *patera* deasupra unui altar.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

2. CAVALERII DANUBIENI, tipar – (Fig. 2/b);

Sucidava (Celei, jud. Olt), descoperit în interiorul orașului antic, în anul 1957.

IAB

Bibliografie: Tudor 1960, p. 338, nr. 143, fig. 4/1.

Fragmentară.

Păstrat: h = 12 cm, l = 10 cm, gr = 2 cm.

Fragment din partea central inferioară a unui tipar, piesa se împarte pe două registre. În primul registru se poate observa o figură masculină căzută la pământ care este călcată în picioare de un cavaler învingător din care ni s-a păstrat numai copita calului. În registrul inferior se păstrează trei altare decorate cu striaii orizontale, o pâine decorată cu o cruce și un pește întors spre dreapta.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

3. VENUS, tipar – (Fig. 2/c);

Tipul III – *Venus, în picioare, seminudă*, Subtipul A – *Anadyomene*.

Ulpia Traiana Sarmizegetusa (Sarmizegetusa, com. Sarmizegetusa, jud. Hunedoara), descoperit în apropiere edificiului EM 23.

MAS.

Bibliografie: Cociș 1987, p. 176, nr. 2, fig. 2a-b; *Capodopere* 1995, p. 16, nr. 106; Ungurean 2008, p. 221, nr. 366.

Stare de conservare bună.

Păstrat: h = 13 cm, l = 8 cm, gr = 0,8 cm.

Din pastă fină, de culoare brun-roșcată;

Tipar de plăcuță cu înfățișarea zeiței *Venus*, aceasta este redată în picioare, seminudă, făcându-și toaleta. Ambele mâini sunt ridicate la nivelul capului, probabil pentru a-și ține șuvițele de păr, iar în stânga ei este reprezentat un mic altar. Scena este încadrată de două colonete decorate cu un relief răsucit, care susțin ce pare a fi un capitel.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

4. HEKATE, tipar – (Fig. 2/d);

Tipul II – *Hekate triiformis*, Subtipul A – *Hekate cu trei corpuri*, Varianta 5) – *Hekate în bronzurile romane*.

Sucidava (Celei, jud. Olt).

IAB.

Bibliografie: Tudor 1941, p. 387, nr. 1, fig. 21/b; Ungurean 2008, p. 160, nr. 71.

Fragmentară, se păstrează doar un sfert din piesă.

Păstrat: h = 12 cm.

Sfertul superior drept al unui tipar cu înfățișarea zeiței *Hekate*, aceasta este redată în ipostaza *triformis*, din care se mai păstrează doar două dintre fețe. Divinitatea este redată simetric pe ambele capete, are părul pieptănat cu cărare pe mijloc, pe cap poartă un *modius*, fața este rotundă, gâtul este disproporționat, fiind mult mai lung decât trebuie, pe corp poartă un veșmânt lung care o acoperă, cu excepția mâinilor. Ca attribute, ea poartă în mâinile din partea stângă, începând de la cap spre exterior, un pumnal, un bici și o făclie.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

5. POLYMNIA, tipar – (Fig. 2/e);

Apulum (Alba Iulia, jud. Alba).

MNUAI, inv. R 2640.

Bibliografie: Moga 1978, p. 165, fig. 6; *Capodopere* 1995, p. 17, nr. 108; Ștefănescu-Onițiu 2007, p. 345, fig. 1; Ungurean 2008, p. 146, nr. 5; *Coroplastica* 2011, p. 95, nr. 140.

Stare de conservare: fragmentară

Păstrat: h = 15,3 cm, l = 10,6cm.

Din pastă fină, de culoare roșiatică.

Muza *Polymnia*, redată într-o atitudine meditativă, specifică ei. Aceasta poartă o *palla*, care îi acoperă totul, mai puțin mâna stângă, are părul strâns în coc la spate și trăsăturile plăcut reprezentate. În ceea ce privește postura, ea își sprijină capul cu mâna stângă îndoită, pe care o are la rândul ei sprijinită de un trunchi de copac, iar piciorul stâng este trecut peste cel drept.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

6. THIASOS, plăcuță – (Fig. 2/f);

Tipul III – *Roman*, Subtipul C – *Menadă în Thiasos*. *Thiasos*.

Apulum (Alba Iulia, jud. Alba). Descoperită pe teritoriul *Colonia Aurelia Apulensis*, în sanctuarul lui *Liber Pater*, din șanțul de fundație al unui zid.

MNUAI inv. R 8698.

Bibliografie: Diaconescu 1999-2000; p. 245-247; Ungurean 2008, p. 155, nr. 54b; *Coroplastica* 2011, p. 97, nr. 142.

Stare de conservare: fragmentară.

Păstrat: h = 16 cm, l = 3,8 cm, gr = 1 cm.

Din pastă fină, de culoare gri.

Piesă reprezentând un Satyr și o Menadă, care dansează. Satirul este înfățișat nud, cu piciorul stâng fandat în față, înconjurând femeia, cu *phallus*-ul în erecție și cu două cornițe ieșind din părul bogat. Acesta are mâna dreaptă ridicată deasupra capului, în ea ținând o piele de panteră, al cărei capăt îl ține cu mâna stângă. Menada este înfățișată aproape nudă, purtând un văl foarte transparent prin care i se pot observa toate trăsăturile. Ea este redată cu spatele, ținând cu ambele mâini deasupra capului un *tympanon*. Scena este încadrată de un copac înflorit, iar în colțul stânga jos se mai poate observa chipul unei Menade, piesa probabil fiind mult mai mare.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

7. SCENĂ CULTICĂ, plăcuță – (Fig. 2/f);

Romula (Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt). Descoperită într-o clădire, pe marginea drumului care ducea spre *Acidava*, în anul 1979.

MR

Bibliografie: Popilian, Chițu, Vasilescu 1980, p. 352, fig. 5; Popilian 1997, fig. 24/6; Bondoc, Dincă 2005, p. 149, nr. 154.

Stare de conservare: fragmentară;

Păstrat: h = 8 cm, l = 7 cm.

Fragment de plăcuță din care se observă picioarele a două personaje care au în centru un altar, cel mai probabil fiind o scenă de libație. Figura din dreapta are piciorul mai mare și poartă pe el o brățară.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

8. SCENĂ COTIDIANĂ, plăcuță – (Fig. 3/a);

Slăveni, com. Gostavățu, jud. Olt. Descoperită în atelierul ceramic din spatele *thermae*-lor, în anul 1975.

MO, inv. I 8345a.

Bibliografie: Popilian 1997, fig. 35/3; Bondoc 2005, p. 35, nr. 24; Ungurean 2008, p. 226, nr. 387.

Stare de conservare: fragmentară, formată din șase fragmente lipite, latura dreaptă a reliefului nu s-a păstrat, iar o zonă pornind din colțul superior până în mijlocul reprezentării lipsește și a fost înlocuită cu ghips;

Păstrat: h = 19,7 cm, l = 16,7 cm, gr = 2 cm.

Din pastă fină, de culoare roșiatică.

Scenă cotidiană dintr-un atelier ceramic, piesa reprezintă trei personaje. Primul și cel mai complet, începând de la stânga la dreapta, este înfățișat stând în picioare, îmbrăcat cu o tunică care îi ajunge până la genunchi, având părul bogat și ambele mâini ridicate și îndreptate în partea stângă, în ceea ce-l privește, este posibil să fie vorba despre patron. Din cel din mijloc se păstrează numai partea superioară a capului, din care se vede părul bogat, este posibil ca acesta să fi stat în picioare, dar nu putem fi siguri. Din ultimul nu se mai păstrează capul și mâinile, ele așezat jos, pe un trepied și probabil lucra la roată. La încheieturile picioarelor poartă brățări. În mijlocul celor trei personaje este așezat un alt trepied pe care stă un vas.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

9. URARE, tipar – (Fig. 3/b);

Apulum (Alba Iulia, jud. Alba).

MNB, inv. I 2699.

Bibliografie: Christescu 1929, p. 418; Moga 1978, p. 166, fig. 10; IDR III/6, p. 226, nr. 422, fig. 419, 419 a; *Civiltà* 1970, p. 169, E 104; Gramatopol 2000, p. 192, il. 63.

Stare de conservare: bună.

Păstrat: h = 6,4 cm, l = 9,8 cm, gr = 1,4 cm.

Tipar de formă rectangulară, folosit pentru turnarea plăcuțelor s-au decorarea

pâinilor cu urări de Anul Nou, decorat cu o inscripție încadrată de o *tabula ansata*, înălțimea literelor este de: 0,9 cm. Literele sunt retrograde cu excepția literei N și sunt dispuse pe patru rânduri.

ACCIPIO
ANNU(M)
NOVU(M)
FELICE(M)

Traducere IDR III/6: „Salut! Un An Nou (și) fericit”.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

10. REPREZENTARE FEMININĂ, plăcuță – (Fig. 3/c);

Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin), descoperită în așezarea civilă, în anul 1977.

MJERG, inv. 10970.

Bibliografie: Bona, Pop 1979, p. 275, nr. 3; Bona, Petrovszky, Petrovszky 1983, p. 411, nr. 1.

Stare de conservare: fragmentară;

Păstrat: h = 8,3 cm, l = 13,5 cm, gr = 2,5 cm.

Fragment dintr-o reprezentare feminină, din care s-a păstrat un veșmânt cu pliu lat dublu.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

11. NEIDENTIFICABILĂ, plăcuță – (Fig. 3/d);

Cristești, com. Cristești, jud. Mureș, descoperită în interiorul așezării civile.

MJM, inv. 1801.

Bibliografie: Ungurean 2008, p. 167, nr. 99; Man 2010, p. 104, nr. 12, pl. 3/7; Man 2011, p. 194, nr. 12, pl. CXXI/12.

Stare de conservare: fragmentară;

Păstrat: h = 6,4 cm, l = 4,8 cm.

Fragment de plăcuță, se observă umărul unui personaj îmbrăcat cu o tunică și o floare cu tulpina înaltă.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr.

12. NEIDENTIFICABILĂ, plăcuță – (Fig. 3/e);

Slăveni, com. Gostavățu, jud. Olt, Descoperită în atelierul ceramic din spatele termelor, în anul 1975.

MO, inv. I 8345b.

Bibliografie: Bondoc 2005, p. 36, nr. 25; Ungurean 2008, p. 226, nr. 388.

Stare de conservare: fragmentară;

Păstrat: L = 7 cm, l = 6 cm, gr = 3,1 cm.

Din pastă fină, de culoare roșiatică; Fragment reprezentând probabil un cuptor.

Secolul al II-lea - secolul al III-lea p. Chr..

Astfel, dimensiunea lor redusă este probabil proporțională cu numărul și dimensiunea edificiilor din Dacia. Lipsa analogiilor ne întărește credința că ele sunt niște produse locale. În concluzie chiar dacă reliefurile de teracotă din Dacia, sunt puține la număr (acest lucru putând fi și din cauza stadiului cercetărilor) și nu pot fi

încadrate cronologic într-o perioadă restrânsă din timp, ele ne oferă o idee asupra vieții cotidiene din provincie. Mai exact asupra celor câțiva iubitori de artă care erau dispuși să își împodobească pereții caselor cu asemenea obiecte.

Abrevieri:

AMN – Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.

Apulum – Acta Musei Apulensis. Alba-Iulia.

Dacia – Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.

Dacia NS – Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle Série, București.

EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca.

Marisia – Marisia, Studii și materiale. Târgu-Mureș.

MCA – Materiale și cercetări arheologice. București.

SCIVA – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie. București.

StComEIC – Studii și Comunicări de Etnografie-Istorie. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală Caransebeș. Caransebeș.

Bibliografie:

1. Izvoare

Cicero, *Epistulae ad Atticum*-Cicero, *Epistulae ad Atticum*, vol. XXII, trad. Shackleton Bailey D. R., Editura Harvard University Press, Loeb Classical Library, n° 007”, 1999.

2. Lucrări de specialitate.

Bona, Pop 1979 – P. Bona, C. Pop, *Noi piese sculpturale de la Tibiscum*, StComEIC, n° 3, 1979, p. 273-276.

Bona, Petrovszky, Petrovszky 1983 – P. Bona, R. Petrovszky, M. Petrovszky, *Tibiscum – Cercetări arheologice (II) (1976-1979)*, AMN, n° 20, 1983, p. 405-432.

Bondoc 2005 – D. Bondoc, *Figurine ceramice romane. Muzeul Olteniei Craiova*, Craiova, Editura Sitech, 2005.

Bondoc, Dincă 2005 – D. Bondoc, D. R. Dincă, *Tipare și figurine ceramice romane din centrul ceramic de la Romula. Muzeul Romanășului din Caracal*,

Craiova, Editura Sitech, 2005.

Capodopere 1995 – *Capodopere de artă romană în Dacia*, editor: D. Alicu, catalog de expoziție, Cluj-Napoca, Editura Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei, 1995.

Christescu 1929 – V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, Editura Mitu, 1929.

Civiltà 1970 – *Civiltà Romana in Romania*, editor: A. G. Zevi, catalog de expoziție, Roma, Editura De Luca, 1970.

Cociș 1987 – S. Cociș, *Tipare romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, SCIVA, n° 38/2, 1987, p. 175-179.

Coroplastica 2011 – *Coroplastica, medalioane și tipare ceramice din colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia*, editori: D. Anghel, R. Ota, G. Bounegru, Lascu I., catalog de expoziție, Alba Iulia, Editura Altip, 2011.

Diaconescu 1999-2000 – Al. Diaconescu, *Un nou relief ceramic din Apulum*, EphemNap, n° 9-10, 1999-2000, p. 245-274.

EAA IV – *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica ed Orientale*, vol. IV, Roma, Editura Istituto della Enciclopedia Italiana, 1961.

EAA VII – *Enciclopedia dell'Arte Antica, Classica ed Orientale*, vol. IV, Roma, Editura Istituto della Enciclopedia Italiana, 1966.

Gramatopol 2000 – M. Gramatopol, *Arta romană în România*, București, Editura Meridiane, 2000.

IDR III/6 – *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. III/6 *Dacia Superior 6, Apulum–Instrumentum domesticum*, editor: C. L. Băluță, București, Editura Academiei Române, 1999.

LIMC III/1 – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, vol. III/1, *Atherion - Eros/Amor, Cupido*, Zürich-München, Editura Artemis, 1986.

LIMC VI/1 – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, vol. VI/1, *Kentauroi et Kentaurides – Oiax*, Zürich-München, Editura Artemis, 1992.

LIMC VIII/1 – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, vol. VIII/1, *Thespiades - Zodiacus et Supplementum*, Zürich-München, Editura Artemis, 1997.

Man 2010 – N. Man, *Art and Religions on the Eastern Part of Dacia (with Special Regard to the Uper Mureș Area)*, Marisia, n° 30, 2010, p. 95-114.

Man 2011 – N. Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca, Editura Mega, «Bibliotheca Musei Marisiensis», 2011.

Moga 1978 – V. Moga, *Tiparele romane pentru produse ceramice de la Apulum*, Apulum, n° 16, 1978, p. 161-167.

Pop 1972 – C. Pop, *Reprezentări din Dacia dedicate lui Liber Pater și acoliților săi*, Apulum, n° 10, 1972, p. 173-182.

Popilian 1997 – Gh. Popilian, *Les centres de production céramique d'Olténie*, în *Études sur la céramique romaine et daco romaine de la Dacie et de la Mésie Inférieure*, editor: D. Benea, Timișoara, Editura Universității de Vest, „Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis”, 1997, p. 7-20.

Popilian, Chițu, Vasilescu 1980 – Gh. Popilian, Șt. Chițu, M. Vasilescu,

Săpăturile arheologice de la Romula, MCA, n° 14 Tulcea, 1980, p. 351-353.

Rüpke 2007 – J. Rüpke, *A Companion to Roman Religion*, Londra, Editura Blackwell Publishing, 2007.

Ștefănescu-Onițiu 2007 – A. Ștefănescu-Onițiu, *The Local Terracotta Production in Roman Dacia*, în *In Honorem Gheorghe Popilian*, editori: D. Bondoc, Craiova, Editura Aius Printed, 2006, p. 345-353.

Tudor 1941 – D. Tudor, *Sucidava (II)*, *Dacia*, n° 7-8, 1948, p. 359-400.

Tudor 1960 – D. Tudor, *Nuovi monumenti sui Cavalieri Danubiani*, *Dacia NS*, n° 4, 1960, p. 333-362.

Tudor 1969 – D. Tudor, *Corpus Monumentorum Religionis Equitum Danuviorum. The mounuments.*, vol. 1, Leiden, Editura E. J. Brill, 1969.

Ungurean 2008 – O. Ungurean, *Teracote figurate în Dacia romană*, teză de doctorat inedită, Cluj-Napoca.

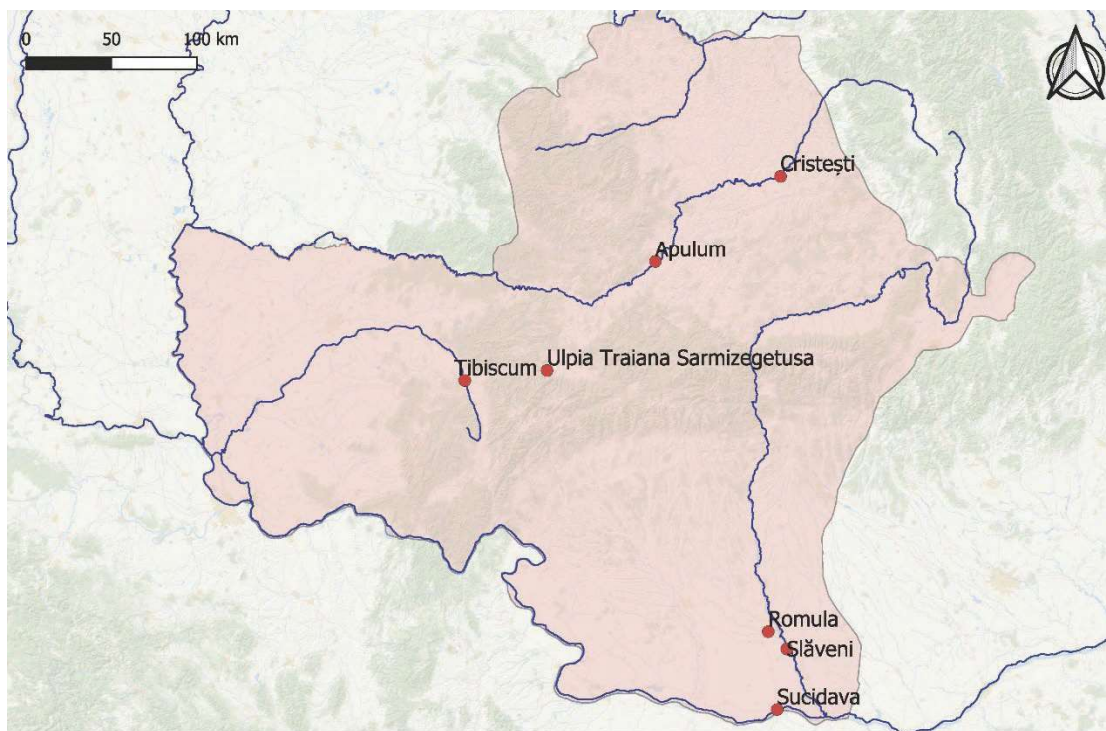

Fig. 1 – Harta descoperirilor.

Fig. 2 – a) Tipar plăcuță, Liber (*apud* Man 2010); b) Tipar plăcuță, Cavalerii Danubieni (*apud* Tudor 1960); c) Tipar plăcuță, Venus (*apud* Cociș 1987); d) Tipar plăcuță, Hekate (*apud* Tudor 1941); e) Tipar plăcuță, *Polymnia* (*apud* Coroplastica 2011); f) Plăcuță, *Satyrus/Menadă* (*apud* Coroplastica 2011); g) Plăcuță, scenă religioasă (*apud* Bondoc, Dincă 2005).

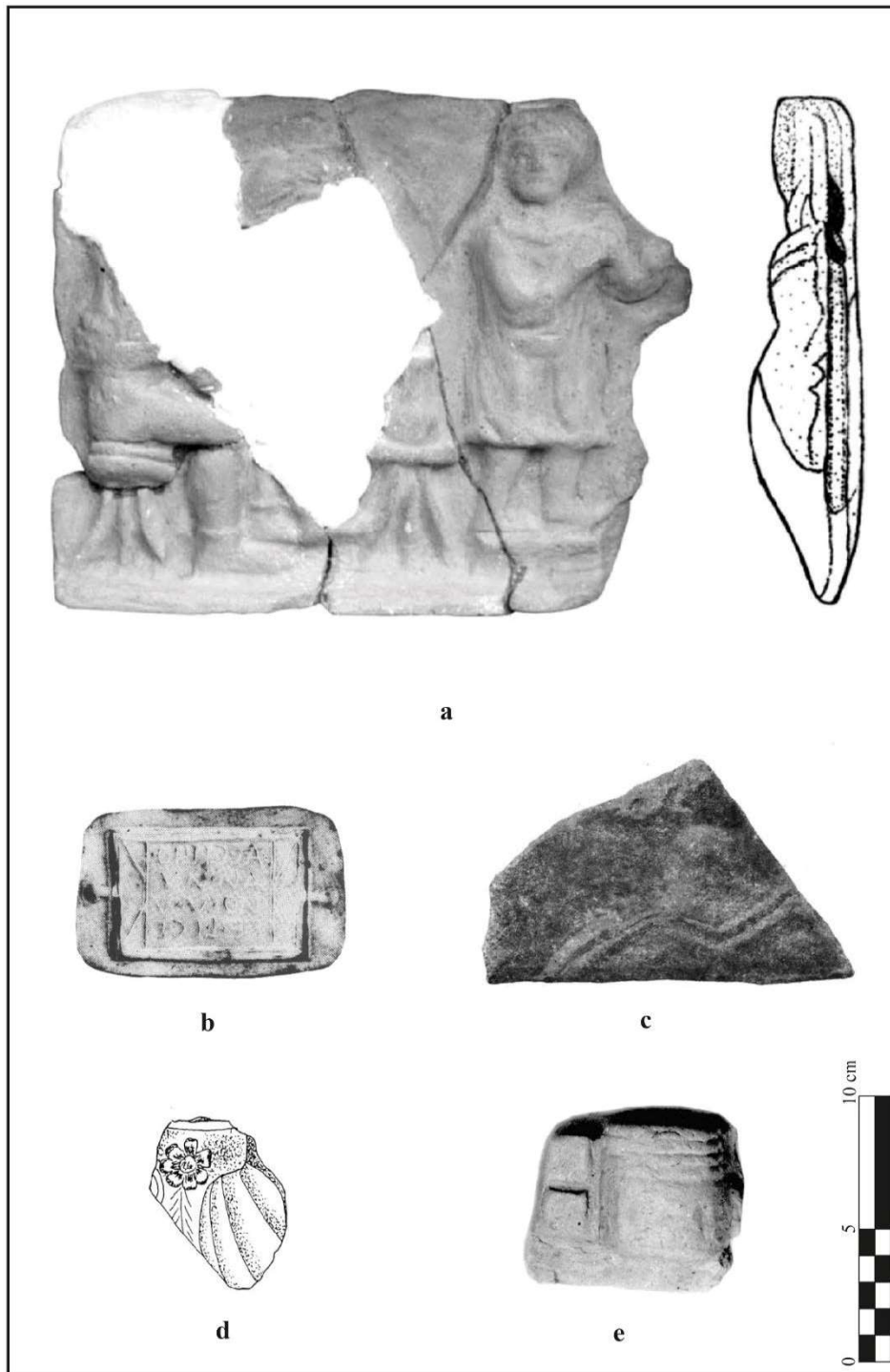

Fig. 3 – a) Plăcuță, scenă cotidiană (*apud* Bondoc 2005); b) Tipar plăcuță, dedicație (*apud* fotografie: *IDR III/6*); c) Plăcuță, neidentificabilă (*apud* Bona, Pop 1979); d) Plăcuță, neidentificabilă (*apud* Man 2010); e) Plăcuță, neidentificabilă (*apud* Bondoc 2005).